

Kockázatmentes vajdasági magyar szépirodalom

(Irodalomszociológiai reflexiók)

A különféle politikai okokból, elvárásokból és alakoskodásból megszületett irodalmi érdekcsoportok szigorúan zártkörűek, a civil szerveződés védőpalástja alatt bújnak meg – de nagyon is aktívan politizálnak, díjakat osztogatnak – ám az egymást vállveregető elismerések sem tévesztik meg az olvasóközönseget. Jelen van már a köztudatban és a lelkivilágban annak a nagy veszélynek az érzete és látomása, hogy a szellemi hanyatlás lejtőjéről talán már nincs is visszafelé vezető út. A zuhanásban van-e olyan hely, ahol meg lehetne kapaszkodni, és esetleg ismét felfelé kúszni egy keskenyebb, de meredekebb és fárasztóbb kapaszkodón?

Elképesztő, hogy milyen eszmei zűrzavarban vannak a szépirodalom művelői. Hosszú idő után most először történik meg, hogy nincs filozófiai vagy politikai útmutatás az alkotáshoz, s ez hiányzik nekik. Nincs más, csak a pusztulással párosuló szabadság, s ebből kellene csinálni irodalmi mondanivalót. De milyet? Nem is tudni, mi hiányzik jobban hozzá: a gondolat és érzelem, vagy az ezeket kifejező nyelvi készség. Ismeretlenné váltak az „irodalmi logika” ismérvei és a nyelvi szabatoság és érthetőség. A politikai köntőrfalazásra mindenkor kész könyvkiadó és a tanszék esszéírói igyekeznek mindenáron megőrizni „az alkotói légkör” látszatát a szépirodalomban. Ennek ellenére nem tudják becsapni az olvasót. Nem tudják meggyőzni arról, hogy a mostani szépirodalmi alkotásokat valóban értik is, és valamilyen sajátos egyéni módon megélik és átélik. A motyogás, makogás és dadogás mint kifejezési nehézség bárkinél jelentkezhet nem normális életünkben, amelyben üldöz bennünket ez a fogyatékoság is. Csakhogy a szépirodalom alkotói azt hiszik rólunk, hogy mindnyájan mindig ilyen helyzetben vagyunk. Ilyen szemlélet esetében nem segít semmit a nyelvi lektor és a szerkesztői leleményesség. Zagyva gondolat- és érzelmvilágból érthetetlen mondatörmelek és mozsárban zúzott iromány keletkezik.

Országunk, államunk, társadalmunk, családjunk – s mindenekelőtt mi magunk, lélekből és testben

csaknem odavesztünk. Alig maradtunk meg földi létünkben, és ami megmaradt belőlünk, az olyan kevés és annyira nem emberhez méltó. Tudatában vagyunk-e vagy sem, egyre megy: elszegényített, megalázott és meggyalázott személyiségek lettünk. Egyéniségünk tartóoszlopait meglazították és kitépték. Egyéniségünk alig látszik ki a közéleti mocsokból, de még mindig kapaszkodunk az egyénileg megélt emberi lét néhány megmaradt darabjába. Tátongó hézagok és üregek keletkeztek emberi arculatunkon.

Pusztulásunk „költői” és „prózaí”, de minden oldalról jól látható: többrétegű és sokértelmű. Sokértelmű irodalmi eszközökkel minden oldalról megragadható – lenne. Egyéniségünk kötőanyagának szétmállása és elszemélytelenedésünk millióarcú tragédiaként megy végbe, s úgy tűnik, életünk végéig ez mindennap megújuló folyamat marad, és minden nap új és más értelmet kap. Azután ami történik velünk és körülöttünk, az ember elembertelenedése, nem történhet másként, mint életfogytig tartó félreértések és félresikerült cselekedetek szövevényes hálójában. Ebben vergődünk és állandóan kísérletezünk a belőle való kiszabadulással.

„Por és hamu lettünk” már életünkben, és milyen neveléses részünkről, hogy a szépíróktól várjuk el a megváltó és teremtő szerepét és azt, hogy valamit ismét összegyűrjön belőlünk.

A civilizációs javak gyarapodása és a kulturális értékek teremtése sohasem ment végbe mint párhuzamos folyamat. Ebből kifolyólag a szépirodalom természetéhez tartozik, hogy teljes alkotói szabadságot igényel formai és tartalmi tekintetben. Még ebben az esetben is a legritkábban keletkezik két-három igazán maradandó szépirodalmi alkotás. Sok száz elismert próbálkozás kell ahhoz (s természetesen ezeket is meg kell jelentetni), hogy néhány jó alkotás születhessen.

Az az érzésem, hogy ez most el fog maradni. Csak álmosító, értelmetlen, üres mondanivalóból tudunk válogatni magunknak, a jövőnek meg nem tudunk mit ajánlani. Irodalmunkkal együtt az utókorra kellene hagyni az írás és a mondanivaló megfejlesztésének kódját

is; azoknak, akik bele akarnak látni majd múltjukba, vagyis a mi múltunkba is, és meg akarják érteni mi történt velünk – ehhez kell a kód. Félő, hogy kód nélküli tartalmi és formai ürességgel fognak szembesülni a vajdasági magyar szépirodalomban. Egy szépirodalmi művet azért őrzi meg olvasás után is magánkönyvtárunkban, mert hátha még egyszer el fogjuk olvasni egészében vagy legalább is részleteire vissza fogunk még térni. Valakinek ajánlani fogjuk, kölcsönözzük neki... Íróink továbbra is olyan ódivatú árut kínálnak, amelyet képtelenek vagyunk végigolvasni. Már az első álmosító mondatok után ellenállhatatlanul kiesik a szöveg a kezünkből, és lecsukódik a szemünk. A föld vonzóereje ellen nem tehetünk semmit.

Nem a tehetség hiányából adódó problémákkal szembesülünk. Szinte minden szépirónál jelen van továbbra is egy belső gondolatot és érzelmvilágot gátló fékezőrendszer, amely előző neveltetéséből ered. Irodalmi oktatásunk és neveltetésünk a tehetségre bénító hatású, mert valamilyen vonatkozásában még mindig hazug, és ezért a tehetetlenség erejéből kifolyólag továbbra is hazugságokra ösztönző. Akarva akaratlanul az igazság elhallgatása belsőleg kényszerítette szükségletté válik.

Életünkben nincsenek jelentéktelen események. Mégis, az előző és a mostani irodalmi nevelés és oktatás úgy-ahogy felnagyítja és egyedülivé, magában állóvá teszi az élet egyes mozzanatait – a többi figyelmen kívül hagyva – hazug tudatot implantál íróba és olvasóba. Mind ontológiailag, mind gnoszeológiailag emberi képességeink és tudatunk mindig hiányos, és sohasem válhat kiteljesültté. Csakhogy a mi esetünkben nem erről van szó, hanem író és olvasó esetében is hazug tudatról. Mindkét fél ennek esik áldozatává.

Szépirodalmunk szerepe és hatása ma a vajdasági magyarság mindennapi és közéletében szinte semmissé vált. A kommunista korszakban volt szerepe (más kérdés, hogy milyen), mára ezt elvesztette. Abraham Lincoln mondta egy alkalommal, hogy egy embert mindig be lehet csapni, sok embert sokszor be lehet csapni, de minden embert mindig nem lehet becsapni. Ez lehetetlenség. Azoknak, akik régen, mind egy, hogy milyen okból, tudatosan hamis tükröt tartottak elébünk az akkori társadalomról, számolniuk kellett volna a következményekkel. A bizalom elvesztése valakiben és valamiben korokon átívelő következménnyel jár. A megélt mindennapi élet és az íróilag megalkotott élet között évtizedeken keresztül összeegyeztethetetlen különbségek keletkeztek. Márpedig a szépirodalom

a legemberibb szükségletek közé tartozik. Bármilyen nehéz is megfogalmazni, valamilyen oka kell, hogy legyen, amiért ragaszkodunk a szépirodalomhoz. E ragaszkodás nem lehet okavesztett, sem az író, sem az olvasó részéről. A szépirodalom létezése és a hozzávaló ragaszkodás tartósan nem mozoghat a hazugságok és önbecsapás légüres terében. Itt helyrehozhatatlanul megakad a folyamatosság író, olvasó és közösségi háttér között.

Most mitől félhetnek az írók? Talán a kialakuló polgári társadalomtól, amelynek mozgó kerekeit, örvénylő eszmeiségét és eszményképeit nem értik? Az a baj, hogy nincs „irányítás”? Az a baj, hogy nincs „mérce”? Talán valóban attól félnek, hogy egy eszménykép nélküli, tehát elembertelenítő polgári társadalom van kialakulóban? Ha így van, akkor erről írni külön kötelessége és feladata az írónak. Szemellenzősnek és gyávának lenni a szépirodalomban sem tekinthető különös erénynek. Az elembertelenedés elleni örökös lázadáson kívül a szépirodalomnak nem lehet más célja. Ez nem új találmánya az irodalomszociológiának. A szépirodalomnak mindig több közölnivalója van, mint az akarva-akaratlanul részgazságokat vagy féligazságokat közlő napi és heti sajtónak. Ez a vajdasági magyar szépirodalom esetében éppen fordítva van: kevesebb és sekélyesebb eszmei értéket és igazságot közöl velünk, mint a napi és heti sajtó szórakoztatónak nevezett vagy satirikus mondanivalójú írásaiban, de ezt is rossz esztétikai, álmosító és élménytelen megformálásban.

Nem tudjuk, mihez mérjük ezt a diribdarabra taposott vajdasági magyar szépirodalmat. Nemcsak utólag vált érthetővé, hanem már a kortársak előtt is teljesen világos volt, hogy a kommunista időben a vajdasági magyar irodalommal szemben egyetlen egy előírt követelmény volt: az, hogy légüres térben lejátszódó látszatcselekmények tárháza maradjon. A vajdasági magyar írótól csak egyet követeltek: azt, hogy művében ne vállaljon semmilyen közéleti vagy társadalmi szerepet (ehelyett inkább adtak neki egy *sine curát*). Így az igazi tehetségű író sem tudta magát próbára tenni. A rezsím még akkor sem tartotta őket rossz íróknak, ha netalán nem jól képviselték a szocialista öngazgatás zagyva eszmeiségét. Velük szemben mindig erősebb követelmény volt az, hogy ne képviseljének semmilyen eszmeiséget. A vajdasági magyar író tehát egyszerre volt előnyben és hátrányban a szerb íróval szemben. A szerb írók nagy többsé-

gükben ugyanolyan csapnivaló műveket alkottak, mint a vajdasági írók. A szerb íróknak mégis volt és most is van egy lelki elégtételük: több életet visznek a szerb nyelvbe és több élményt a szerb közéletbe. **A vajdasági magyar író témaválasztása semmilyen módon nem szolgálta és nem szolgálja most sem a közösség belső kommunikációs igényét. A szerb igen. Ilyen körülmények között nem lehet kinevelni és megtartani egy olyan közönséget, amely állandóan kíváncsi, izgatottan várakozó és tartósan ragaszkodik mind az íróhoz, mind az alkotáshoz. Persze, több más tényezővel együtt ez is kihat magyar kisebbségi közösségünk elsorvadására. Ne akarja a szépirodalom kivonni magát a felelősség alól. Évtizedeken keresztül tartó ködösítő témaválasztással és zavarosan zagyva kommunikációs eszközzel az író nem író, hanem csempészárúval kereskedő közönséges kalmár, régiségekkel kereskedő kufár, ócskapiacra vehető rossz imitációk árusítója. Az igazi író politikai elnyomásban is mesteri módon használja a nyelvet. A közösséggel kialakít egy metaforán, allegórián, képzettársításon, jelbeszédre és titkos íráson alapuló esztétikus kommunikációs kapcsolatrendszert. A szerb közösségben ez a belső kommunikációs jelrendszer tökéletesen működött író és olvasó között – más kérdés, hogy milyen politikai érdekeket szolgált. A vajdasági magyar író és olvasó között csak gyengülő, halványuló, eltűnő és megszűnő kapcsolatokról beszélhetünk. Nem arról van szó, hogy a vajdasági magyar író nem vállalta fel a magyar szellemiség fölötti őrködést, nemzeti értékeink megőrzését, a magyar közösség iránti szolidaritást, hanem legfőképpen arról, hogy nagyszerbbé vált barátainak gondolatálcázó szekértolójárává vált évtizedeken keresztül. Teljesen mindegy, hogy tudatában van-e ennek vagy sem, a nyelvén kívül elvesztette teljes önazonosság-tudatát.**

Most, hogy az olvasó részéről megvetően elutasító nyomás alá került, úgy viselkedik, mint a gazdátlan igavonó ló. Igavonó szerepében kivénhedt. Régi gazdájának többé nem kell, mert nem tudja hasznosítani, de nem kell a magyar olvasónak sem olyanként, amilyen volt. Újszerű próbálkozásait nem fogadja el, mert már sokszor megismerkedett ködösítő mondanivalójával. Érthető, hogy a régi életet többé nem akarja, és nem meri vállalni. Ki az, aki szeret szégyenpadon ülni? Az irodalomtörténet ítélszéke előtt azonban nem menekülhet senki, várnak rá.

Az író benne van egy írói szerepkörben, és ebben soha nincs egyedül. Itt sok szereplő van.

Amikor árulással vádoljuk a szépirodalmat, természetesen sohasem gondolunk csupán az íróra, hanem azokra a műkritikusokra, irodalomkritikusokra, esszéírókra, irodalompolitikusokra, kiadóházra, tanszékre s mindazokra, akik lebegtetnek egy légtüresített térséget, társadalmi viszonyaiból kiforgatott valóságot és irodalmi tartalmat. Az ilyen állapot jellemző, szenvedély és indulat nélküli szépirodalmat tud csak produkálni. Amikor ennek hiányát számon kérjük, sértődötten azt felelik, hogy elmebeteg vagyunk. Netán azt akartuk volna, hogy a kommunista korszakban az egész magyar irodalmi értelmiséget lakat alá helyezték? A vajdasági magyar irodalmi értelmiség egységesebb ellenállása nem járt volna börtönbüntetéssel. Egy író esetleg tartósabb időre bezártak volna, sok író csak néhány napra, de minden író nem zárhattak volna be egy napra se. A valamivel szembeni egységes kiállítás eszmei értéke nem évekre, hanem évtizedekre kiterjedő hatású és a közösség számára megtartó erejű lett volna. Ezenkívül ennek maga a szépirodalom lett volna a legnagyobb nyertese. A vajdasági magyarság értelmiségi és politikai elitje képtelen volt ilyen légkört létrehozni. Szó nélkül el-tűrtük, hogy semmitmondó beszélgetéseinket lehallgassák. Nem láttunk benne semmilyen sértőt és különöset. Pedig a terror logikája éppen ebben van. A szépirodalom továbbra is megmaradt kifejezés és jelentés nélküli gondolatok és üres érzések kusza gombolyagának. Nem a nemzetieskedő irodalom, nem a nemzeti előítéletekkel telített rögeszmés irodalom eljövételére vártunk évtizedeken keresztül. De azért talán az olvasó jogán számon kérhetjük a szépirodalomtól, ha elfelejt utalni arra, hogy mi, „itteni” magyarok egyszerre olyan idegenek lettünk ezen a tájon azok számára, akikkel évszázadokon keresztül együtt éltünk. Azok számára lettünk egyik napról a másikra idegenek, akik évtizedeken keresztül el akarták hitetni velünk, hogy mennyire szeretnek bennünket, s hogy mi „jobb magyarok vagyunk, mint azok odaát, a határon túli északon”.

A hazugság magvát nem 1986-ban, hanem 1920-ban hintették el, és jól ápolták egészen a mai napig.

Egy német szépirodalmi esszében olvasom: „A nagy irodalom olyan nyelv, amely a lehető legnagyobb mértékben van jelentéssel telítve”. Helyben vagyunk. A miénk éppen az ellenkezője: szellemi tunyasággal van telítve. Az előkelő elszigeteltség állapotában csillogó aranykalitka. De nem világos, hogy kinek és minek? Mi

olyan kevesen vagyunk... Nem tud kimozdulni az indulat, a látomás és képzelet hiányának állapotából. Az olvasó részéről csak egy könnyítést kérnénk tőle: hogy ne legyen álmosító, hanem vállaljon valamilyen szintű kommunikációt velünk, olvasókkal. Nem nagy tehetségek felvonulását, mesterek megjelenését várjuk, akik környezetükből kinőve képesek lennének a magyar nyelv megújítására, új gondolatvilág teremtésére és érzelemvilág kifejezésére. Már arra sem várunk, hogy népszerűsítsék a szép magyar nyelvet. Bár miért ne lehetne ez is a feladat? **Valóságunkhoz közelálló őszinteségre vágyunk, korszerű irodalmi formában. A menekülő ember tragédiáját nem lehet úgy megragadni, ha elmenekül az író is a világból, és elfordul az olvasó valóságától. — Az igazat mondd,**

ne csak a valódit – mondaná ma is nagy költőnk, akinek születésnapját éppen ebben az évben ünnepli az egész világ. Igaz, ő nagyon magasra helyezte a mércét...

Vannak tehetségeink, de bennük van az előző korból beépült és beléjük nevelt kishitűség, s míg ez így lesz, senki sem fogja elvenni az olvasónak azt a jogát, hogy megállapítsa: a kockázatmentes szépirodalom nem járul hozzá ahhoz, amit az amerikai esszéirodalom egyik nagyja így fogalmazott meg: „A kisebbség tehetetlen, amíg a többséghez igazodik; így még csak nem is kisebbség. De ha teljes súlyával opponál, akkor ellenállhatatlan” (Henry David Thoreau: A polgári engedelmesség iránti kötelességről).

